

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

*РАЙТЕР Н.І., К.Е.Н., ДОЦЕНТ,
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Займаючи ключове місце в економіці та соціальному житті суспільства, сільське господарство залишається низькорентабельним, фінансово нестійким та інвестиційно непривабливим сектором економіки. Капіталомістке сільське господарство з яскраво вираженим сезонним характером виробництва, яке значною мірою залежить від природних умов, значно поступається за рівнем розвитку галузям промисловості та сфері послуг.

Одну з найважливіших ролей в питанні підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, а з тим і зростання його конкурентоспроможності, відіграє зростання продуктивності праці, основні резерви якого найчастіше пов'язані з вдосконаленням параметрів спеціалізації сільськогосподарських підприємств. Спеціалізація виробництва в сільському господарстві поруч з іншими чинниками дозволить забезпечити впровадження нових науково-технічних розробок стосовно механізації та автоматизації виробничих процесів, в сфері захисту рослин та тварин, а також дозволить максимально використовувати інструменти контролю якості продукції. Тобто, спеціалізація виробництва із врахуванням природо-кліматичних та ґрунтових умов, наявних виробничих та трудових ресурсів, а також із врахуванням розмірів суб'єктів господарювання в сільському господарстві – це важливий резерв зростання ефективності сільськогосподарського виробництва та підвищення його конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі спеціалізацію сільськогосподарських підприємств трактують як одну із організаційно-економічних форм реалізації суспільного поділу праці, який дозволяє зосереджуватись на виробництві одного або декількох видів продукції, для яких склались найкращі умови. Дане визначення спеціалізації є найбільш розповсюдженим серед економістів, хоча можна зустріти і нові погляди на дану категорію.

Автори цих нових підходів щодо визначення спеціалізації намагаються відобразити багатогранність та комплексність цього поняття, а також її роль у розвитку сільськогосподарського виробництва.

Основні постулати спеціалізації сільськогосподарських підприємств вивчалися у працях В.Я. Амбросова, В.Г. Андрійчука, М.В. Зубця, Ш.І., Ібатуліна, П.К. Канінського, П.Т. Саблука та інших.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є узагальнення та уточнення теоретичних підходів щодо визначення сутності економічної категорії спеціалізація сільськогосподарських підприємств та її роль у процесі розвитку сільського господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «спеціалізація» походить від латинського слова «specialis», що означає особливий і в буквальному сенсі характеризує процес як конкретизацію або деталізацію. Що стосується спеціалізації виробництва як економічної категорії, то онлайн-словник «VseSlova», спираючись на Велику Радянську енциклопедію дає визначення спеціалізації виробництва як форми суспільного розподілу праці, котра виражається в поділі старих і формуванні нових галузей виробництва, а також в розподілі праці усередині галузей [1].

Щодо спеціалізації виробництва в сільському господарстві, то її суть базується на тих же основних теоретичних та практичних підходах, що й у інших суб'єктів господарювання. За визначенням Горбоноса Ф.В. спеціалізація виробництва сільськогосподарських підприємств – це процес відособлення та створення підприємств або галузей для виробництва однорідної продукції [2]. Ряд науковців разом із М.М. Васильєвим під спеціалізацією сільськогосподарських підприємств розуміють виробничий напрям підприємства з раціональним поєднанням головних, додаткових і підсобних галузей [3, с.9]. На нашу думку визначення спеціалізації сільськогосподарських підприємств як процесу є більш правильним, оскільки воно дозволяє більш повно та комплексно відобразити суть даного явища.

Відтак, спеціалізація як економічна категорія є поняттям багатогранним та комплексним, тому її слід розглядати системно, в органічному взаємозв'язку із поняттям розміщення сільськогосподарського виробництва. Майже всі вчені економісти, які вивчали питання спеціалізації та розміщення сільського господарства сходяться на думці, що ці два поняття є взаємопов'язаними, однак не тотожними, оскільки кожен з них виступає як форма суспільного поділу праці. При тому, розміщення виробництва є кількісною

характеристикою суспільного поділу праці в сільському господарстві, яка зумовлює його спеціалізацію [4, с. 378].

Оскільки спеціалізація виробництва є результатом суспільного поділу праці, то теоретичне вивчення даної категорії бере початок у працях А.Сміта, який у «Дослідженні про природу і причину багатства народів» розкрив суть розподілу праці та основні причини його виникнення. Він вважав, що великий прогрес в розвитку продуктивності праці та значна частка вмінь та навичок працівників, тобто якість праці є наслідком суспільного поділу праці. Розподіл праці у будь якій галузі незалежно від розмірів виробництва веде до зростання продуктивності праці, а також зростання «загального добробуту народів» Правда А.Сміт вважав, що сільське господарство по своїй суті менше піддається поділу праці, ніж промисловість. Тому, підвищення продуктивності праці в сільському господарстві не завжди залежить від розподілу праці [5].

Перефразовуючи А.Сміта, можна сказати, що економічний ефект від спеціалізації виробництва в сільському господарстві полягає в тому, що займаючись виробництвом обмеженої кількості продукції (свинарством, птахівництвом, льонарством) підприємства можуть удосконалювати технологію, використовувати специфічні машини та агрегати, економити час на переході від виробництва одного виду продукції до іншого, а саме головне вдосконалювати професійні навички та вміння працівників. Все це повинно забезпечувати зростання продуктивності праці, а з тим і здешевлення виробництва та підвищення конкурентоспроможності продукції.

К. Маркс у своїй праці «Капітал» виділив три основні види поділу суспільного виробництва: загальний, частковий та одиничний [7, с. 363]. На основі цього П.К. Канінський стверджує, що загальний поділ праці передбачає відособленість окремих галузей сільського господарства, частковий – виділення його окремих підгалузей, а одиничний – характеризується поділом праці всередині підприємства [3, с. 7].

З огляду на це прийнято розрізняти три форми спеціалізації сільського господарства: територіальну, господарську та внутрігосподарську спеціалізацію.

Територіальна спеціалізація сільського господарства являє собою домінуюче виробництво тих чи інших видів сільськогосподарської продукції на певній території, беручи до уваги природо-кліматичні умови. Господарська спеціалізація – це спеціалізація підприємства на виробництві певних видів продукції,

виробництво яких забезпечить підприємству найбільший економічний ефект. Внутрігосподарська спеціалізація характерна в першу чергу для великих мультикорпоративних підприємств, і передбачає поділ праці між підрозділами підприємства. Наприклад, у господарствах можуть створюватися молочно-товарні ферми, свиноферми, рільничі, тракторно-рільничі, садовоогородні, овочівничі бригади, механізовані загони з вирощування цукрових буряків тощо.

Сільське господарство як галузь народного господарства на первинній стадії свого розвитку було мало спеціалізоване. Типове господарство займалося виробництвом всього спектру сільськогосподарської продукції, яка була характерна для тих природо-кліматичних умов, в яких воно знаходилося і яку воно використовувало здебільшого для власних потреб. Тобто, під впливом природо-кліматичних умов відбувалось географічне або районоване розміщення сільськогосподарського виробництва, особливо галузі рослинництва.

Власне зональне розміщення сільського господарства вивчав у своїй праці «Ізольована держава» Й. фон Тюнен. Він вважав, що основним фактором який впливає на зональне розміщення сільського господарства є відстань між сільськогосподарським підприємством та містом. Місто при цьому виступає ринком збуту сільськогосподарської продукції. Виходячи із розробленої Й. Тюненом теорії «концентричних кілець», район в залежності від відстані до центрального міста можна поділити на шість зон. При тому, в найближчій до центру зоні варто розміщувати овочівництво та молочне скотарство, а в найбільш віддаленій – м'ясне тваринництво. Зазначимо, що в період Радянського Союзу, спеціалізація та виробничий напрям сільськогосподарських підприємств здебільшого спиралась на засади теорії Й. Тюнена [6].

Слід зазначити, що в радянський період проблемам спеціалізації та розподілу праці приділялось достатньо уваги. Однак, ці процеси керувались державними органами, а підприємства здійснювали відповідно до запланованих показників корегування спеціалізації та виробничого напрямку. Тобто, про природній розподіл праці найшлося. В цьому контексті варто згадати вказівки щодо масштабного збільшення посівів кукурудзи після відвідин М.С. Хрущова США. В результаті значних зрушень зазнавала структура посівних площ та структура поголів'я тварин, розподіл трудових та матеріальних ресурсів, організаційна система

господарювання.

По своїй суті спеціалізація сільськогосподарського виробництва є диференціацією окремих підгалузей, які зосереджуються на виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції. В результаті спеціалізації виробництва сільськогосподарське підприємство може займатися виробництвом одного або декількох видів рослинницької продукції та одного або двох видів тваринницької продукції.

Поштовхом до поглиблення спеціалізації сільськогосподарського виробництва став розвиток продуктивних сил, а саме сільськогосподарського машинобудування та транспортної інфраструктури. Так, розробка комплексів машинного доїння корів та агрегатів автоматизованої подачі кормів, зумовило формування вузькоспеціалізованих тваринницьких ферм. А розвиток транспортної інфраструктури значно полегшив процес обміну та підвищив товарність сільськогосподарської продукції. Як наслідок, сільськогосподарський виробник вже виробляє продукцію не для власного споживання, а в процесі обміну реалізовує її для інших членів суспільства, отримуючи при тому певний матеріальний зиск. Це спричинило поглиблення спеціалізації в галузі рослинництва, де товаровиробники зосереджували виробництво на вирощуванні більш врожайних та прибуткових культур.

Таким чином, спеціалізація сільського господарства – це одна із форм суспільного поділу праці, безперервний динамічний процес зосередження виробничого потенціалу товаровиробників на виробництві одного або декількох видів продукції відповідно до природо-кліматичних умов та ринкової кон'юнктури з метою підвищення ефективності їх господарської діяльності при мінімальному рівні підприємницького ризику.

А. І. Колобова зазначає, що суть спеціалізації сільського господарства полягає у вмінні найкращим чином використовувати умови в яких знаходиться господарство, вибрати ті види культур, які забезпечать найвищу врожайність, вирощувати найбільш продуктивні види тварин, тим самим забезпечити рентабельне виробництво. Основною метою спеціалізації сільськогосподарських підприємств на думку К.П. Оболенського є науково обґрунтоване розміщення галузей сільського господарства, з врахуванням природно-кліматичних умов та основних вимог економічних законів [8].

Відмітимо, що беручи до уваги особливості сільського господарства, а саме необхідність постійної зміни культур на

обмежених площах ріллі, сільськогосподарські підприємства дуже рідко можуть бути вузькоспеціалізованими. Виняток можуть становити вузькоспеціалізовані підприємства галузі тваринництва, які займаються вирощуванням тварин та птиці на високо інтенсивній майже індустріальній основі. Серед підприємств галузі рослинництва, високим рівнем спеціалізації відрізняються підприємства, які займаються садівництвом, плодівництвом та овочівництвом закритого ґрунту. В більшості сільськогосподарських підприємств організація виробничого процесу передбачає органічне поєднання в одному підприємстві виробництва декількох видів продукції на основі раціонально обґрунтованих пропорцій. Як зазначає В.Г. Анрійчук, в більшості підприємств є дві-три провідних галузі, кожна з яких не є домінуючою і в структурі товарної продукції займає від 10–15 до 30–35 %. Для таких підприємств прийнято визначати їх виробничий напрям, на основі двох-трьох відносно домінуючих у структурі товарної продукції підприємства галузей [4, с.389]

Зазначимо, що беручи до уваги велику капіталоемкість сільськогосподарського виробництва, виробничий напрям підприємства має скоріше статичний характер. Тобто сільськогосподарські підприємства не змінюють кардинально виробничий напрям, а можуть лише варіювати співвідношення між окремими видами продукції. Зазвичай, новий вид продукції вводиться у виробництво поступово.

Наслідками процесу спеціалізації в сільському господарстві є концентрація та диверсифікація виробництва. Концентрація виробництва у сільському господарстві – це процес зосередження засобів виробництва, землі і трудових ресурсів на одному підприємстві з метою нарощування обсягів виробництва [10, с.216]. Це по суті процес укрупнення виробництва, який передбачає нарощування виробництва одного виду продукції з одночасним зменшенням виробництва інших. Наприклад, в рілльництві, підприємство яке займалось вирощуванням всього спектру сільськогосподарської продукції, в процесі концентрації виробництва зосереджує свої ресурси на виробництві озимого ріпаку та овочів, зменшуючи при тому посіви зернових та картоплі.

Диверсифікація як процес є оберненою до концентрації і передбачає розвиток у високо чи вузько спеціалізованих підприємствах суміжних або допоміжних виробництв з метою зменшення підприємницьких ризиків. В західній економічній літературі сільськогосподарське підприємство, яке займається

виробництвом декількох видів продукції називають диверсифікованим, а сукупність видів продукції на виробництві яких спеціалізується підприємство – його портфелем.

Слід відмітити, що там, де існує спеціалізація, має бути і кооперація. Ці організаційно-економічні форми взаємопов'язані й зумовлюють одна одну, перетворюють процес виробництва на суспільну комбінацію праці. Кооперація значно поглиблює процес спеціалізації підприємств, дозволяє вузькоспеціалізованим підприємствам об'єднуватись для виконання якихось виробничих операцій, придбання нових видів технічного оснащення, розвитку системи зберігання та збуту сільськогосподарської продукції тощо. Тобто, кооперація значно підвищує технологічну та економічну ефективність спеціалізованих сільськогосподарських підприємств.

Сьогодні в Україні поряд із великими господарствами здебільшого колективної форми власності (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю) функціонують приватні підприємства середньої величини (агрофірми, селянські фермерські господарства) та малі підсобні господарства селян. Обираючи виробничий напрям підприємства та рівень його спеціалізації керівництво та власники сільськогосподарських підприємств не завжди керуються науково обґрунтованими рекомендаціями, керуючись прагненням одержати максимальний прибуток, зосереджуються на виробництві лише високоліквідних видів продукції.

На нашу думку, спеціалізація сільськогосподарських підприємств повинна бути заздалегідь продуманою, узгодженою із стратегічним планом підприємства, відповідати його цілям та місії. Формувати спеціалізацію та виробничий напрям підприємства слід виходячи із природо-кліматичних умов, на основі детального вивчення ринку сільськогосподарської продукції. В розвинутих країнах заходу сільськогосподарські товаровиробники заключають попередні контракти, які значною мірою впливають на виробничий напрям їх господарювання.

Отже, основними засадами на яких повинна здійснюватись спеціалізація сільськогосподарських підприємств є:

- ◆ виробничий напрям підприємства повинен відповідати стратегії, місії та цілям, які ставить перед собою підприємство;
- ◆ відповідність структури виробництва ринковій кон'юнктурі та попереднім заключним договорам постачання;

◆ врахування природно-кліматичних умов за ради забезпечення найвищих показників продуктивності виробництва (урожайності культур, продуктивності тварин);

◆ забезпечення економічних переваг, максимізація прибутку та зниження рівня підприємницького ризику;

◆ відповідність виробничого напрямку підприємства регіональним та загальнодержавним програмам економічного розвитку;

◆ забезпечення екологічної безпеки та раціонального природокористування.

Висновки. Досвід господарювання та світові тенденції свідчать, що перевагу в результатах діяльності мають спеціалізовані підприємства. Спеціалізація, як елемент суспільного поділу праці, забезпечує поруч із кооперацією високу економічну ефективність виробництва сільськогосподарської продукції, вдосконалення матеріально-технічної бази, оптимальні канали реалізації, контроль якості продукції, підвищення її конкурентоспроможності тощо.

Література

1. Онлайн-словник «VseSlova» / Електронний ресурс : Режим доступу // <http://vseslova.com.ua/word>

2. Горбонос Ф.В. Економіка підприємств : підручник / Ф.В. Горбонос, Г.В. Черевко, Н.Ф. Павленчик, А.О. Павленчик – К.: Знання, 2010. – 463 с

3. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств: монографія / П. К. Канінський – К: ННЦ ІАЕ, 2005. – 348с.

4. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук – К.:ІЗМН, 1996. – 512с.

5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит – М: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 684 с.

6. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: підручник / Д.М. Стеченко – К.: Вікар, 2006. — 396 с.

7. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т.1., Кн.1 Процесс производства капитала / К. Маркс – М. : Политиздат, 1988. – 891с.

8. Колобова А.И. Организация производства на предприятиях АПК / А. И. Колобова. – Барнаул : Изд-во АГАУ, 2008. – 397с. / Електронний ресурс : Режим доступу // <http://eclib.net/28/index.html>

9. Домаскіна М.А. Основні проблеми і фактори спеціалізації фермерських господарств / М. А. Домаскіна // Вісник аграрної науки Причорномор'я, 2010, Випуск 3, т.1. – С.89-96

10. Гунченко О. В. Теоретичні та методичні підходи до оцінки процесу концентрації виробництва сільськогосподарських підприємств / О. В. Гунченко // Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Сер. : Економічні науки. - 2013. - № 8. - С. 216-221.

References

1. Online-Dictionary «VseSlova» / Available at: <http://vseslova.com.ua/word>

2. Gorbonos F.V., Cherevko G.V., Pavlenchyk N.F., Pavlenchyk A.O. (2010) *Ekonomika pidpriemstv : pidruchnyk* [Economics of enterprises]. Kyiv : Znannya (in Ukraine)

3. Kaninsky P.K. (2005) *Spetsializatsiya sil's'kogospodars'kyh pidpriemstv : monografija* [Specialization of agricultural enterprises]. Kyiv : NNC IAE (in Ukraine)

4. Andriichuk V. H. (1996), *Ekonomika ahrarnykh pidpriemstv : pidruchnyk* [Economics of agricultural enterprises]. Kyiv : IZMN (in Ukraine)

5. Smit A. (1962) *Isledovaniye o prirode i prichinah bogatstva narodov* [Investigation of nature and causes of wealth peoples]. Moscow : (in Russian)

6. Stechenko D.M.(2006) *Rozmishchennia prodyktyvnykh syl i regionalistyka : pidruchnyk* [Placement of the productive forces and regionalistics]. Kyiv : Vikar (in Ukraine)

7. Marks K. (1988) *Kapital. Kritika politicheskoi ekonomii* [Capital. Critique of Political Economy]. Moscow : Politizdat (in Russian)

8. Kolobova A.I. (2008) *Organizatsiya proizvodstva na predpriyatiyah APK* [The organization of production at the enterprises of agroindustrial complex]. Barnaul : ASAU, 397 p. Available at: <http://eclib.net/28/index.html>

9. Domaskina M.A. (2010) *Osnovni problemy i faktory spetsializatsii fermers'kykh gospodarstv* [The main problems and factors of specialization of farms], *Visnyk agrarnoyi nauky Prychornomor'ya*, vol. 3, t.1, pp. 89-96 (in Ukraine)

10. Gunchenko O.V. (2013) *Teoretychni ta metodychni pidkhody do otsinky protsesu kontsentratsii vyrobnyctva sil's'kogospodars'kyh pidpriemstv* [Theoretical and methodological approaches to assess the concentration of production of agricultural enterprises]. *Visnyk KhNAU*, vol 8, pp. 216-221.

Райтер Н.І. Теоретичні підходи до визначення сутності спеціалізації виробництва сільськогосподарських підприємств.

У статті з'ясовано важливість та необхідність спеціалізації сільськогосподарських підприємств для розвитку аграрної економіки. Систематизовано і вивчено підходи до визначення спеціалізації сільськогосподарських підприємств. Досліджено генезис спеціалізації виробництва в сільському господарстві, як форми суспільного поділу праці. Розглянуто основні форми спеціалізації сільського господарства. Опрацьовано особливості процесу спеціалізації сільському господарстві, які впливають із специфічного характеру галузі. Запропоновано основні засади, на яких повинна базуватись спеціалізація сільськогосподарських підприємств, серед яких особливу увагу приділено науково обґрунтованому розміщенню галузей сільського господарства, з врахуванням природно-кліматичних умов та основних вимог економічних законів.

Ключові слова: спеціалізація виробництва, суспільний поділ праці, спеціалізація сільськогосподарських підприємств, виробничий напрям.

Райтер Н.И. Теоретические подходы к определению сущности специализации производства сельскохозяйственных предприятий.

В статье установлено важность и необходимость специализации сельскохозяйственных предприятий для развития аграрной экономики. Систематизированы и изучены подходы к определению специализации сельскохозяйственных предприятий. Исследован генезис специализации производства в сельском хозяйстве, как формы общественного разделения труда. Рассмотрены основные формы специализации сельского хозяйства. Изучены особенности процесса специализации в сельском хозяйстве, вытекающие из специфического характера отрасли. Предложены основные принципы, на которых должна базироваться специализация сельскохозяйственных предприятий, среди которых особое внимание уделено научно обоснованному размещению отраслей сельского хозяйства, с учетом природно-климатических условий и основных требований экономических законов.

Ключевые слова: специализация производства, общественное разделение труда, специализация сельскохозяйственных предприятий, производственное направление.

Raiter N.I. Theoretical approaches to defining the essence of farm specialization of production of agricultural enterprises.

The importance and necessity of specialization of agricultural enterprises for the development of the agrarian economy are established in this article. The approaches to the definition of the specialization of agricultural enterprises are systematized and studied. We investigated the genesis of specialization of production in agriculture, as a form of social division of labor. The basic forms of specialization of agricultural are reviewed. The particularities of specialization of agriculture, which derive from the specific nature of the branch are studied. In this article we proposed the basic principles of specialization of agricultural enterprises. Among these principles special attention is given to science-based placement of sectors of agriculture, considering climatic conditions and the basic requirements of economic laws.

Keywords: specialization of production, the social division of labor, specialization of agricultural enterprises, direction of production .